

Фіцджеральд написав «Боргову розписку» у 1920-му, коли йому було всього двадцять три. У цьому оповіданні, що побачило світ невдовзі після публікації успішного роману «По цей бік раю», є жвавість і дотепність, притаманні ранній творчості автора. На перший погляд, це весела сатира на галузь діяльності, з якою він тільки що ознайомився, — на видавничий світ. Однак Фіцджеральд ніколи не був легким письменником, навіть замолоду. Дія оповідання відбувається в часи розчарування й смерті після Першої світової війни, у ньому відчуваються цілком сучасні нотки глузування з книжок про самодопомогу, духовне спілкування та з любовно-псевдоісторичних романів. Місце дії — спершу Мангеттен, а тоді Середній Захід, тобто два місця проживання самого Фіцджеральда.

Це оповідання вирішальним чином пов'язалося з комерційним аспектом публікації, коли Фіцджеральд заробляв великі гроші, щоб могли вільно творити. Очевидно, він написав «Боргову розписку» для журналу «Гарперз базар», який не надрукував запропонованого.

2 червня 1920 року Фіцджеральд, щойно переїхавши до Вестпорта (штат Коннектикут), повідомив Гарольда Обера, що віддасть йому закінчений робочий варіант, щоб надіслати Генрі Блекману Селлу, редакторові цього журналу: «Я також залишаю “Боргову розписку”. Це сюжет, що його Селл дуже хотів для “Гарперз базар”, і я йому пообіцяв. Як на мене, це доволі непогана річ». А в липні, коли оповідання вже пішло до «Сатердей івнінг пост», Фіцджеральд у листі до Обера написав: «Я б хотів, щоб Ви віддали мені “Боргову розписку”, якщо її повернуть із “Посту”. Гадаю, що зможу змінити це оповідання, тож не буде клопоту з його продажем». Саме в той час він почав «Прекрасних і приречених», зосередився на цьому другому з ліку романі й дав знати в тому-таки листі, що «цього літа, мабуть, не буде оповідань». «Боргова розписка» загубилася в шарварку ранньої слави письменника й належала довірчим власникам майна Фіцджеральда до 2012 року, коли її рукопис та машинопис придбала Байнеківська бібліотека Єльського університету за 194 500 доларів.

БОРГОВА РОЗПИСКА

I

Ім'я, що фігурує вище, не моє — його носій дозволив мені підписати ним це оповідання. Не відкрию свого справжнього імені. Я видавець. Приймаю до друку довгі романи про молоде кохання, що їх пишуть старі діви з Південної Дакоти; детективні оповідання про заможних завсідників клубів і розбишакуватих, як апаші, дівчат із «широко розплющеними чорними очима»; есеї про загрозу того і сього, про барву місяця на Таїті, що їх пишуть університетські професори та інші нероби.

Не беру романів від авторів, яким менш ніж п'ятнадцять років. Усі колумністи й комуністи (ніколи не зможу розрізнити ці слова) ображають мене, кажучи, що я ласий на гроші. Так, я їх хочу, ще й як хочу. Їх потребує моя жінка. Їх весь час втрачають мої діти. Якби хтось запропонував мені всі гроші Нью-Йорка, я б не відмовився. Замість відкрити за рік Семюела Батлера, Теодора Драйзера та Джеймса Бранча Кабелла, я волів би видати книжку, на яку надійшло б п'ятсот тисяч попередніх замовлень. Ви теж зробили б такий вибір, якби були видавцями.

Півроку тому я уклав договір про книжку — без сумніву, вартісну річ. Написав її Гарден — парапсихолог, доктор Гарден. Його перша книжка — я опублікував її ще в 1913-му — цупко, наче піщаний краб на Лонг-Айленді, вчепилася за вершину успіху, а парапсихологія ж у той час була далеко не в такій моді, як нині. Ми рекламували нинішню новинку як документальне свідчення з потужністю п'ятдесят не те що кінських — серцевих сил. Небіж автора, Косгроув Гарден, загинув на війні, й доктор Гарден стримано та шанобливо описав своє спіритичне спілкування з ним за допомогою різних медіумів.

Гарден — це не якийсь собі інтелектуал-вискочка, а відомий психолог, доктор філософії Віденського університету, доктор права Оксфордського університету, ще й колишній запрошений професор в Університеті Огайо. Ця книжка не відзначається сухістю чи наївністю. Його підхід ґрунтувався на фундаментальній розважливості. Наприклад, у книжці згадано, що якось до автора прийшов молодик на прізвище Вілкінз і заявив, що небіжчик винен йому три долари вісімдесят центів. А тоді попросив доктора Гардена з'ясувати, *що* думає робити покійник із цим боргом. Але доктор Гарден навідріз відмовив. Вважав, що такі розпитування померлих — це щось схоже на молитви до святих, щоб ті допомогли відшукати загублену парасольку.

Три місяці ми готувалися до публікації. Набрали різними шрифтами три версії першої сторінки, заплатили захмарний гонорар п'яти художникам, замовивши в кожного два малюнки для суперобкладинки, аби потім із усього цього вибрати найкращий варіант. Текст вичитали не менш як сім кваліфікованих коректорів, щоб ні одній комі не затремтів хвостик, щоб ні одну літеру не змазало вічко, щоб не різало вибагливих очей Великій американській публіці.

Вже за чотири тижні до призначеної дати опублікування величезні стоси книжок розійшлися на всю тисячу румбів літературного компаса. До самого тільки Чикаго ми надіслали двадцять сім тисяч примірників. До Галвестона (штат Техас) — сім тисяч. Позітхавши, по сотні книжок закинули в Бісбі (штат Аризона), Ред-Вінг (штат Міннесота) й Атланту (штат Джорджія). Впоравшись із великими містами, ми навмання порозкидали дрібні партії по двадцять, тридцять чи сорок штук по всьому континенті — немовби митець, що завершує свою картину з піску, пускаючи тонкий піщаний струмінчик зі жмені.

Наклад першого видання книжки досяг трьохсот тисяч примірників.

Тим часом рекламний відділ був зайнятий шість днів на тиждень — від дев'ятої ранку до п'ятої вечора, виділяючи курсивом, підкреслюючи рядки, змінюючи малі букви на великі й ще більші; готуючи лозунги, заголовки, замітки й інтерв'ю для газет;

добираючи світлини, на яких доктор Гарден думав, розмірковував і мислив; добираючи фотографії, на яких він був із тенісною ракеткою, ключкою для гольфу й зі своєю зовицею на океанському узбережжі. Цілими дюжинами йшли з-під пера літературні замітки. Нагромаджувалися штабелі подарункових примірників, призначені для критиків із тисячі газет і щотижневиків.

Датою публікування призначено 15 квітня. Чотирнадцятого числа напружена тиша заповнила всі кабінети нагорі, а внизу, у відділі роздрібного продажу, службовці нервово поглядали на порожні місця, де стоятимуть штабелі книжок, і на порожні вітрини, над якими весь вечір доведеться працювати трьом умілим оформлювачам — укладати книжки кубами, пірамідами, конусами, колами, серцями, зірками та паралелограмами.

Вранці 15 квітня, о восьмій п'ятдесят п'ять, старша стенографістка міс Джордан від хвилювання зомліла й упала в обійми мого молодшого компаньйона. Точно о дев'ятій старий джентльмен із пишними бакенбардами а-ля Дандрері придбав перший примірник «Аристократії світу духів». Велика книга побачила світ.

Три тижні по тому я вирішив поїхати до Джоліета, що в Огайо, щоб побачитися з доктором Гарденом. Десь так, як Магомет (а може, Мойсей?) з горою. Доктор Гарден був скромний і сором'язливий; конче треба було підбадьорити, поздоровити його й запобігти можливим пропозиціям видавців-конкурентів. Я мав намір влаштувати все так, щоб забезпечити для себе його наступну книжку, тож узяв із собою кілька гладко написаних контрактів, один із яких на п'ять найближчих років мав би зняти з Гарденових плечей тягар усіх неприємних ділових проблем.

Мій поїзд виїхав із Нью-Йорка о четвертій. Маю звичку брати у відрядження кілька примірників своєї найважливішої книжки й у дорозі давати їх почитати найбільш інтелектуальним на вигляд попутникам — з надією, що таке видання приверне увагу якоїсь нової групи читачів. Ми ще не доїхали до Трентона, а леді з лорнетом із сусіднього купе вже підозріливо гортала сторінки першого примірника, юнак на верхній полиці мого купе заглибився в читання другого, а рудувата дівчина

з дивовижно лагідними очима грала в хрестики-нулики, поклавши аркушик паперу на задню обкладинку третього.

Сам я придрімав. Нью-джерсійський краєвид непомітно змінився пенсильванським. Ми проїжджали повз безліч корів, силечу лісів та ланів і — кожних двадцять хвилин — одного й того самого фермера, що сидів у фургоні поряд сільської залізничної станції, жуючи тютюн і задумливо спозираючи на вікна пультманівських вагонів.

Цього фермера ми проминули разів десять-п'ятнадцять, коли раптом мою напівдрімоту обірвав юний сусід у купе, що негучно побуркував і похмикував, помахуючи ступнею вгору-вниз, як барабанщик в оркестрі. Я здивувався й зрадив, побачивши, що він дуже зворушився — від книжки, яку міцно стиснув довгими білими пальцями, від «Аристократії світу духів».

— Либонь, зацікавила вас ця книжка, — весело зауважив я.

Юнак із худорлявим обличчям глянув на мене очима, які бувають тільки в тих, що пізнали спіритизм, і в тих, що заперечують його.

Здавалося, він ще не зовсім отямився від читання, тож я повторив своє питальне звернення.

— Зацікавила?! — вигукнув він. — Зацікавила?! Господи!

Я придивився до нього. Еге ж, цілком очевидно, що це або медіум, або один із тих молодиків, які пишуть гумористичні оповідання про спіритуалістів для популярних журналів.

— Видатний зразок... літературної праці, — відповів він. — Герой, безперечно... так би мовити... провів мало не весь час після смерті, диктуючи текст своєму дядькові.

Я згодився, що, мабуть, так воно й було.

— Цінність книжки, звичайно ж, — зітхнувши, зауважив мій співрозмовник, — цілковито залежить від того, де тепер перебуває молодий покійник... з його слів.

Я спантеличився.

— Певна річ. Мабуть, він у... раю, а не в... не в чистилищі.

— Так, — задумливо проказав він. — Був би конфуз, якби виявилось, що небіжчик опинився в чистилищі. А ще більший конфуз — якби виявилось, що він деінде.

Це вже перейшло міру.

— У житті цього молодика не було нічого такого, з чого можна було б припустити, що він потрапив у... у...

— Звичайно, не було. Я розмірковую не про місце, яке ви мали на увазі. Кажу тільки про конфуз, що міг би статися через чистилище або ще якусь іншу місцину.

— Яку саме, сер?

— Наприклад, Йонкерс.

На те я здригнувся.

— Що?

— Якщо він у чистилищі, то це ще невеликий огріх. Та якщо він у Йонкерсі...

— Шановний сер, — роздратувавшись, перебив я його, — що може пов'язувати Йонкерс і «Аристократію світу духів»?

— Ніщо. Я тільки зауважив, що коли він у Йонкерсі...

— Але ж він не в Йонкерсі.

— Так, не в Йонкерсі. — Помовчавши, юнак знову зітхнув. — Насправді він зовсім недавно вибрався з Пенсильванії до Огайо.

Цього разу я зірвався на ноги — нерви підвели. Ще не втямивши, куди хилить мій співрозмовник, я вже відчув, що він натякає на щось важливе.

— Хочете сказати, — поспішно спитав я, — що відчуваєте його астральну сутність?

Юнак рвучко випростався.

— Годі! — різко відповів він. — Здається мені, що весь останній місяць я забавляю легковірних дамочок і Безілів Кінгів усіх Сполучених Штатів! Так склалося, сер, що мене звать Косгроув П. Гарден. Я живий, ніколи не вмирав, а після читання цієї книжки вже не вважаю, що вмирати — цілком безпечна справа!

II

Від подиву та жалю я зойкнув, і дівчина по той бік проходу так налякалася, що замість нулика поставила хрестик.

Мені тут же примарилася довжелезна — від мого видавництва на Сороковій стрит аж до Бавері — черга з п'ятиста тисяч

осіб, кожна з яких міцно стискає в руках «Аристократію світу духів» і кожна вимагає повернути їй два долари п'ятдесят центів. За якусь мить я подумав, чи не можна було б змінити імена персонажів і жанр — перевести книжку з документалістики в белетристику. Ба, пізно це робити. Триста тисяч примірників уже в руках американської публіки.

Коли я більш-менш оговтався, юнак розповів мені історію своїх пригод, відколи його оголосили загиблим. Три місяці в німецькому таборі військовополонених, десять місяців у шпиталі через запалення мозку, а ще один місяць пішов на те, щоб пригадати своє ім'я. Повернувшись до Нью-Йорка, за якихось півгодини молодий вояк перестрів давнього приятеля. Той витріщився на нього, похлинувся й знепритомнів. Коли приятель отямився, вони вдвох зайшли до аптеки випити коктейлю, і цілу годину Косгроув Гарден слухав дивовижну оповідь про самого себе, схожої на яку ніхто й ніколи не чув.

Він під'їхав на таксі до книгарні. Потрібну йому «Аристократію світу духів» уже розпродали. Косгроув негайно сів у потяг до Джолієта, що в штаті Огайо, і з рідкісної примхи долі дістав у руки книжку, яку шукав.

Спершу я подумав, що маю справу з шантажистом, але, порівнявши його із зображенням на фотографії, поміщений на 226-й сторінці «Аристократії світу духів», я переконався, що переді мною таки Косгроув П. Гарден. Схуд, змужнів, зголив вуса, але це був саме він.

Я зітхнув — глибоко й трагічно.

— Це ж треба — саме тоді, коли «Аристократія» має кращий збут, ніж художня книжка.

— Ніж художня?! — сердито передражнив він мене. — Та вона така і є!

— У певному сенсі... — згодився я.

— У певному сенсі?! Це ж справдешня літературщина! Книжка відповідає всім вимогам жанру: це суцільна довжелезна солоденька брехня. Невже ви назвете її правдивою?

— Ні, — спокійно відповів я. — Назву її документальною. Документалістика — це жанр, що стоїть між вигадкою і правдою.

Розгорнувши навмання книжку, він жалісно й пронизливо скрикнув, чим змусив рудувату дівчину зробити паузу в тому, що було принаймні півфіналом турніру з хрестиків-нуликів.

— Погляньте! — проскиглив Косгроув. — Погляньте! Написано «понеділок». Ось вам до відома, як я прожив понеділок на «далекому узбережжі». Прошу вас! Подивіться! Я нюхав квіти! Провів цілий день, нюхаючи квіти! Бачите чи ні? На 194-й сторінці, нагорі, я нюхаю троянду...

Я обережно підніс книжку до ніздрів.

— Не відчуваю запаху, — сказав я. — Хіба що друкарською фарбою відгонить...

— Не нюхайте! — вигукнув він. — Читайте! Ось тут я нюхаю троянду, і це дає мені привід виголошувати у двох абзацах своє захоплення підсвідомою шляхетністю людини. Одна маленька понюшка! А тоді я присвячую добру годину маргариткам. Господи! Відтепер я не зможу й очей показати на зустрічі університетських випускників.

Перегорнувши кілька сторінок, Косгроув знову застогнав.

— А тут я з дітьми. Танцюю з ними. Весь день проводжу з дітьми, і ми витанцюємо. І то не просте собі шимі, а щось естетичне. Я не вмію танцювати й не терплю дітей. Та як тільки вмер, з мене зробили гібрид нянечки й хориста.

— Ось вам уривок, — ризикнув я дорікнути йому, — який вважають дуже гарним. Подивіться, тут описано вашу одягу. Ви вбрані... зараз гляну... гм, у щось таке, як тонкі прозорі шати. Вони розвіваються за вашими плечима...

— ...щось таке, як розвіяна спідня білизна, — похмуро буркнув він. — Ще й уся моя голова покрита листям.

Довелося згодитися, там справді згадано листя.

— А однак, — сказав я, — могло бути набагато гірше, подумайте тільки. Автор міг би справді виставити вас на посміх, якби змусив відповідати на запитання про те, котру годину показує годинник вашого діда, або про заборговані три долари вісімдесят центів, які ви колись програли в покер.

Запала мовчанка.